

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı

Imam Mâturîd's Approach to Isrâiliyat

Yusuf Ağkuş

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty Of Islamic Sciences, Tafsir Department
Kilis / Türkiye
yusufagkus81@kilis.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-2297-8064>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1101970

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 11.04.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Ağkuş, Yusuf. "İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı". *Marife* 22/1 (2022): 467-489. <https://doi.org/10.33420/marife.1101970>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

İmam Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a Yaklaşımı

Özet

Bu çalışmada İsrâiliyat'ın çerçevesine dâhil edilebileceğini düşündüğümüz rivayetler hakkında Mâtürîdî'nin ne düşündüğü, söz konusu rivayetlere karşı tefsirinde nasıl bir yaklaşım sergilediği ele alınmaya çalışılmıştır. Son aşırda Mâtürîdî hakkında birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen yaptığımız araştırmalara göre onun İsrâiliyat hakkındaki yaklaşımını kuşatıcı şekilde ele alan, kategorize eden ve örneklendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Bazı çalışmalarda Mâtürîdî'nin tefsirinde İsrâilî olduğu düşünülerek yer verilen rivayetler birkaç başlık altında tasnif edilmeye çalışılmışsa da bu tasnifin yeterli olduğunu söylemek kanaatimizce mümkün değildir. Bu çalışmalarda İsrâiliyat olarak aktarılan örnekler, görebildiğimiz kadaryla Mâtürîdî'nin ya eleştirdiği ya sükût ettiği ya da doğru olup olmadığı bilinemez dediği rivayetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İsrâiliyat çerçevesine dâhil edilebilecek bir rivayeti Mâtürîdî'nin ayetlerin anlaşılmasında yardımcı unsur olarak kullandığına dair bir örneğe söz konusu çalışmalarda yer verilmemiştir. Mâtürîdî hakkında yapılan bazı çalışmalarda onun İsrâiliyat hakkındaki düşüncesine kısmen değinilmiş olsa da özel olarak İsrâiliyat'ın konu edildiği, hassaten İsrâiliyat'ın tarihçesinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmalarda Mâtürîdî'nin sürece dâhil edilmediği görülmektedir. Mâtürîdî geçmiş toplumlar, peygamberler hakkında sadece Kur'an'da yer alan bilgilere veya Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetlere itibar edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre geçmiş ümmetlerle ilgili bu iki kaynaktan gelen bilgiler Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat etmektedir. Bu iki kaynak dışında nakledilen bilgilerin önceki ümmetlerin kitaplarında yer alan bilgilerle çelişmesi ise o dinlere mensup insanların Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmemesine neden olur. Dolayısıyla böyle olumsuz bir durum ortaya çıkmaması için ayetlerin izahında bu tarz rivayetlerden kaçınmak gerekir. İsrâiliyat kavramını kullanmasa da bu tarz ifadelerinden dolayı Mâtürîdî'nin İsrâiliyat hakkında değerlendirmeler yaptığı, teorik olarak İsrâiliyat'a karşı çıktığı söylenebilir. Mâtürîdî'nin bu konuda Mu'tezilî âlim Ebu Bekir el-Esam'a yapmış olduğu bazı atıflar da, onun İsrâiliyat hakkındaki yaklaşımının oluşmasında Esam'ın etkisinin olabileceğini akla getirmektedir.

Bu çalışma, Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserinde yukarıda teorik olarak çerçevesi anlatılmaya çalışılan yaklaşım tarzı ile kısılların anlatıldığı ayetlerin izahında yer verdiği, İsrâiliyat kaynaklı olabileceğini düşündüğümüz rivayetler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a yer verip vermemesi hakkında doğru-yanlış, iyi-kötü şeklinde bir yargıya varmaktan ziyade, Te'vilât özelinde iç tutarlılığın olup olmadığı üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği İsrâilî olabileceğini düşündüğümüz rivayetler beş başlık altında kategorize edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle de onun pratik anlamda İsrâiliyat'a yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk başlık altında Mâtürîdî'nin ayetin izahında istifade ettiği düşünülen örnekler yer verilmiştir. Söz konusu örnekler kanaatimizce çok fazla olmasa da Mâtürîdî'nin, tefsirinde ayetlerin izahında istifade etmek amacıyla İsrâiliyat'a yer verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu örnekler Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'ı tamamen reddetmediğini göstermektedir. Aynı zamanda bu örneklerin varlığı İsrâiliyat konusunda Te'vilât'ta teorinin pratiğe tam manasıyla mutabık olmadığını göstermektedir. Te'vilât'taki bu durumu kanaatimizce Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil teorisıyla izah etmekte de mümkün gözükmemektedir. İkinci başlık altında ise Mâtürîdî'nin naklettikten sonra hiçbir değerlendirmede bulunmadığı rivayetlere yer verilmiştir. Bu örnekler onun söz konusu rivayetleri tamamen benimsediği anlamına gelmesede sükût etmesi zımnen de olsa ayetlerin bu rivayetler çerçevesinde anlaşılmasının mahzurlu olmayacağını ima ettiği anlamına gelmektedir. Nakletmeden bilmeye gerek yok dediği ve eleştirdiği rivayetlere yer verilen üçüncü ve dördüncü başlıklar altında ele alınan örnekler onun bu rivayetleri tasvib etmediğini göstermektedir. Ancak Mâtürîdî'nin bu konuda gösterilmesi gerektiğini söylediği hassasiyet, kanaatimizce söz konusu rivayetlerin tamamının nakledilmesini değil ne hakkında olduklarını anlamaya yardımcı olacak bazı bilgilere işaret etmekle yetinmeyi gerektir. Son başlık altında ise Mâtürîdî'nin rivayetin tamamını nakletmeyerek neyle alakalı olduklarına işaret ettiği daha sonra bazen bunları bilmeye gerek yok dediği, bazen de eleştirdiği İsrâiliyat örnekleri yer almaktadır. Mâtürîdî'nin bu başlık altında yer verilen rivayetlerdeki tutumu kanaatimizce onun bu konuda gösterilmesini gerekli gördüğü hassasiyetle birebir örtüşmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında yer alan örnekleri teori-pratik uyumunu yansıtan en uygun örnekler olarak nitelemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsrâiliyat, Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Kısas.

Imam Mâturîdî's Approach to İsrâiliyat

Summary

In this study, it has been tried to deal with what Mâturîdî thinks about the narrations that we think can be included in the framework of İsrâiliyat, and what kind of approach he exhibited in his commentary against the narrations. Although there have been many studies on Mâturîdî in the last century, according to our research, there is no study that covers, categorizes and exemplifies his approach to İsrâiliyat. Although some studies have tried to classify the narrations included in Mâturîdî's commentary, considering that they are İsrâiliyat, under several headings, it is not possible in our opinion to say that this classification is sufficient. As far as we can see, the examples cited as İsrâiliyat in these studies consist of narrations that Mâturîdî either criticizes, keeps silent or says that it cannot be known whether they are true or not. Therefore, an example of Mâturîdî's use of a narration that can be included in the framework of İsrâiliyat as an auxiliary element in understanding the verses was not included in the studies in question. Although some studies about Mâturîdî have partially mentioned his thought about İsrâiliyat, it is seen that Mâturîdî is not included in the process in studies that specifically focus on İsrâiliyat and try to determine the history of İsrâiliyat.

Mâturîdî past societies, prophets, only the information contained in the Qur'an or Prophet states that the narrations that are certain to belong to the Prophet should be respected. According to him, the information coming from these two sources about the past ummahs proves the prophethood of the Prophet. The fact that the information conveyed outside of these two sources contradicts the information in the books of previous ummahs causes people belonging to those religions not to accept the Prophet. Therefore, in order to avoid such a negative situation, it is necessary to avoid such narrations in the explanation of the verses. Although he did not use the concept of Israel, it can be said that Mâturîdî made evaluations about Israel due to such expressions, and that he was theoretically opposed to Israel. Some of Mâturîdî's references to the Mu'tazilite scholar Abu Bakr al-Asam on this subject suggest that Asam may have had an impact on his approach to İsrâiliyat.

This study has been carried out through the narrations that Mâturîdî includes in the explanation of the verses in which the tales are told, with the approach of which the theoretical framework is tried to be explained above, in the work called Ta'wîlâtul-Qur'ân, which we think may be of İsrâiliyat origin. In the study, rather than making a right-wrong, good-bad judgment about whether Mâturîdî includes İsrâiliyat or not, evaluations have been made on whether there is internal consistency in Ta'wîlât.

The narrations that Mâturîdî includes in his commentary, which we think may be İsrâiliyat, have been tried to be categorized under five headings. Thus, his approach to İsrâiliyat in a practical sense was tried to be determined. Under the first title, examples that are thought to be used by Mâturîdî in the explanation of the verse are given. Although the examples in question are not too many in our opinion, it shows that Mâturîdî included İsrâiliyat in his tafsir in order to make use of it in the explanation of the verses. Therefore, these examples show that Mâturîdî did not completely reject İsrâiliyat. At the same time, the existence of these examples shows that the theory in Ta'wîlât about İsrâiliyat is not fully in agreement with the practice. In our opinion, it does not seem possible to explain this situation in Ta'wîlât with Mâturîdî's theory of tafsir-ta'wil. Under the second title, there are narrations that Mâturîdî did not make any evaluations after transmitting them. Although these examples do not mean that he completely embraced the narrations in question, his silence implicitly implies that it would not be objectionable to understand the verses within the framework of these narrations. The examples discussed under the third and fourth headings, which include the narrations that he said and criticized that he did not need to know without transmitting, show that he did not approve of these narrations. However, the sensitivity that Mâturîdî says should be shown on this issue, in our opinion, requires only pointing out some information that will enable us to understand what they are about, not the transmission of all the narrations in question. Under the last heading, there are the examples of İsrâiliyat, in which Mâturîdî did not convey the whole narration, but pointed to what they were related to, and then sometimes said that there was no need to know them, and sometimes criticised. In our opinion, Mâturîdî's attitude in the narrations under this headline exactly coincides with the sensitivity that he deems necessary to be shown on this issue. Therefore, it is possible to characterize the examples under this heading as the most appropriate examples that reflect theory-practice harmony.

Keywords: Tafsir, İsrâiliyat, Mâturîdî, Ta'wîlâtul-Qur'ân, Parable.

Giriş

İsrâiliyat, âlimlerin bir kısmının ayetlerin anlaşılmasında, özellikle de ayetlerdeki kapalılıkları gidermede istifade edilebileceğini düşündüğü, bir kısmının ise hayli mesafeli olduğu, son dönem ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde ihmal edilmeyen önemli konulardan biridir.¹ Her ne kadar İsrâiliyat kavramına olmasa da İsrâiliyat içerisinde değerlendirilebilecek rivayetlere ilk asırlardan itibaren kimi zaman bu rivayetlerden istifade etmek kimi zaman da bu rivayetleri eleştirmek amacıyla tefsirlerde yer verilmiştir.

Kelâm ve tefsirde öncü isimlerden biri olmasına rağmen tabakât kitaplarında hakkında çok fazla bilgiye yer verilmediği, bu durumun arkasında da siyasi, mezhebi, etnik birçok nedenin yer alabileceği ifade edilen İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944)² de farklı nedenlerle tefsirinde İsrâilî rivayetlere yer verdiğine şahit olunmaktadır. Klasik kaynaklarda Mâtürîdî'ye çok fazla yer verilmemesine rağmen özellikle son asırda onun hakkında birçok çalışma yapılmış, sempozyum düzenlenmiştir. Bu çalışmalar arasında Mâtürîdî'nin İsrâiliyat düşüncesini müstakil olarak ele alan bir araştırma olmasa da onun bu konudaki yaklaşımına değinilen, konu hakkında değerlendirmelerin yapıldığı çalışmaların varlığına şahit olunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmında bazı araştırmacılar Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'ı çok fazla olmasa da bazen kullandığını söyler.³ Fakat İsrâilî olduğu söylenen bu rivayetleri Mâtürîdî'nin neden kullandığına veya bu nakillerin kategorik olarak ele alınıp alınmayacağına değinmezler. Bazı araştırmacılar ise Mâtürîdî'nin tefsirinde İsrâiliyat'ın bulunduğunu belirttikten sonra bu rivayetlerin "öğrenilmesinde fayda olmadığı düşünülen, kesin olarak reddedilen, nakletmekle birlikte sükût edilen" şeklinde kategorize edilebileceğini belirtir.⁴ Mâtürîdî-İsrâiliyat konusunda önemli tespitlerde bulunulan, özellikle de İsrâiliyat eleştirisinin Mâtürîdî'ye kadar götürülebileceğine işaret edilen diğer bir çalışmada da Mâtürîdî'nin eleştirmek amacıyla tefsirine aldığı birkaç örneğe yer vermekle yetinilir.⁵ Bir başka çalışmada ise Mâtürîdî'nin "Bu hususu bilmemize gerek yok." dediği rivayetlerin İsrâiliyat ile ilişkilendirilmeden mübhemâtü'l-Kur'ân çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.⁶

¹ İsrâiliyat'la ilgili farklı yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", *İslâmî İlimler Dergisi* IX/1 (2014), 26-52; Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 33-71; Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2018), 185-245.

² Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/147; İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 69; Şaban Ali Düzgün, "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Kuban Matbaacılık Yay., 2018), 25-29.

³ Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", 86; Bekir Topaloğlu, "Te'vilâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/32.

⁴ Hekim Tay, "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'ân İlminin Yeri: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği", *Diyanet İlmî Dergi* LV/3 (2019), 770.

⁵ Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 775.

⁶ Necmettin Çalışkan, "Menhecül-Mâtürîdî fi tefsiri'l-mübhemâti bi't-terkizi 'alâ risâleti'l-âyeti fi kitâbihi't-Te'vilât", *Dergiabant* 10/1 (2022), 212-236.

Bu çalışmada, İsrâiliyat'ı kimi zaman reddettiği, kimi zaman çok az kullandığı ifade edilen Mâtürîdî'nin genel olarak İsrâiliyat'a yaklaşımı daha sonra da tefsirinde İsrâiliyat'a yer verip vermediği üzerinde durulacaktır. Mâtürîdî'nin tefsirinde İsrâiliyat'a yer verilip verilmemesi hakkında doğru-yanlış, iyi-kötü şeklinde kişisel görüş belirtmek, böyle bir yargıya varmak bu çalışmada hedeflenmemiştir. Çalışmada tespit edilecek olan tanımdan hareketle İsrâiliyat'ın Mâtürîdî'nin tefsirinde olup olmadığı, *Te'vilât*'ta bu rivayetlere yer vermişse bu tutumunun Mâtürîdî'nin kendi yaklaşımıyla örtüşüp örtüşmediği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği düşünülen İsrâiliyat'ı yukarıda zikredildiği şekilde tasnif edenlerin bu ayrımının isabetli ve yeterli olup olmadığı, bu sınıflandırmaya "Naklettikten Sonra İstifade Ettiği İsrâiliyat" şeklinde bir başlık ilave etme ve bunu örneklendirmenin mümkün olup olmayacağı üzerinde durulacaktır.

Araştırmalarımıza göre Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a yaklaşımını konu edinen çalışmalarda "Naklettikten Sonra İstifade Ettiği İsrâiliyat" şeklinde bir başlık veya bu başlığa uygun örnekler yer almamaktadır. Tefsirinden hareketle böyle bir başlığın oluşturulması ve örneklerine yer verilmesi Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'tan olumlu anlamda istifade ettiği anlamına geleceğinden dolayı hayli önem arz etmektedir.

İsrâiliyat'ın çerçevesine dâhil edilebileceğini düşündüğümüz konular hakkında Mâtürîdî'nin dile getirdiği düşüncelerle tefsirindeki uygulamanın örtüşüp örtüşmediğinin yanı sıra İsrâiliyat karşıtlığının tarihini konu edinen çalışmalarda Mâtürîdî'nin adını zikretmenin imkânına ve gerekli olup olmadığına da bu araştırmayla cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle İsrâiliyat'ın anlamının ne olduğundan, Mâtürîdî'nin hangi bilgilere İsrâiliyat dediğinden veya demiş olabileceğinden hareketle çalışmada takip edilecek olan İsrâiliyat'ın çerçevesi belirlenmeye çalışılacak, başlıkların oluşturulmasında ve örneklerin seçilmesinde de bu çerçeveye esas alınacaktır.

1. İsrâiliyat'ın Kavramsal Çerçevesi

İsrâiliyat kavramının kökü, kelime ve terim anlamı, aslen hangi dile dayandığı, İslam tarihinde ilk olarak kim tarafından ve ne zaman kullanılmaya başlandığı meseleleri üzerinde bir birliktelikten bahsetmek oldukça güçtür.⁷ Bununla birlikte genel olarak *İsrâiliyat* kelimesinin *İsrâiliyye* kelimesinin çoğulu olduğu, *İsrâil* kelimesinden türediği, *İsrâil* kelimesinin Eski Ahitte "Hz. Yakup'un ismi veya lakabı" olduğu, İbranca'da *isrâ* kelimesinin "kul, Allah'ın seçtiği, güçlü kılmak"; *Îl* kelimesinin de "Allah" anlamlarına geldiği, dolayısıyla *İsrâil* kelimesinin "Allah'ın kulu, Allah'ın seçtiği, Allah tarafından güçlü kılınan" anlamlarına gelebileceği belirtilmiştir. İsrâiliyat kelimesinin İslam tarihinde ilk olarak Mes'ûdî (ö. 345/956), daha sonra Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), daha sonra İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi âlimler tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir.⁸ Kur'an'da da *İsrâil* kelimesi Hz. Yakup'u ifade edecek şekilde iki kez

⁷ Kelimenin kökü, anlamı, aslen hangi dile dayandığına dair farklı görüşler için bk. Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 18-19.

⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1990), 13;

zikredilmiştir.⁹

İsrâiliyat olarak nitelendirilen bilgiler, birçok müfessirin ayetlerin izahında özellikle de müphem hususların vuzuha kavuşturulmasında başvurdukları kaynaklardan biri olmuştur. İsrâiliyat'ın tanımı hakkında ulema arasında bir birlikliğin olduğu söylenemese de özellikle son dönemlerde bu kavramın Muhammed Hüseyin ez-Zehbî'nin (ö. 1977) "Tefsir ve hadise karışan, aslı Yahudi, Hıristiyan ve başka kaynaklara dayanan eski mitolojiler."¹⁰ şeklinde dile getirdiği tanıma yakın bir anlamda anlaşıldığı söylenebilir.¹¹ Bununla birlikte Abdullah Aydemir (ö. 1991), Zehbî'nin yapmış olduğu tanımın çerçevesini biraz daha genişleterek, İsrâiliyat'ı "İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber." şeklinde tanımlamıştır.¹² Bilal Gökür ise net bir İsrâiliyat tanımı yapmamakla birlikte İsrâiliyat'ın tarihi süreç içerisinde nasıl anlaşıldığına vurgu yapmıştır. Geçmiş ümmetlerle ilgili tevhit geleneği içerisinde nakledilen anlatıları nüzul döneminde yaşayan insanların toplumsal hafıza vesilesiyle bildiklerini söyleyen Gökür, zamanla bu anlatıların rivayetlere dönüşerek "İsrâiliyat" adını aldığını belirtir.¹³ İsrâiliyat'ın tanımı ve çerçevesiyle ilgili söylenenleri beş madde de özetleyen Enes Büyük'ün ise İsrâiliyat'ı şu şekilde tanımladığı görülmektedir: "Ortadoğu kültür havzasını oluşturan toplumlara, şahıslara, peygamberlere, yaratılış konularına ve kıyamete dair geçmiş ve gelecekle ilgili olan, yayılışı İslâm öncesine uzanan, kaynağı Araplara ve Ehl-i kitaba dayanan, tefsirlerde açıklama, istişhad ve terğîb-terhîb maksatlı kullanılan rivayetlerdir."¹⁴

İsrâiliyat hakkında dile getirilen bu ifadeler, çalışmada dikkate alınacak İsrâiliyat'ın sınırlarını belirlemede yardımcı olmakla beraber bu konuda asıl belirleyici Mâtürîdî'nin konu hakkındaki söyledikleri olacaktır. Bununla beraber "Mâtürîdî İsrâiliyat çerçevesine dâhil edilebilecek hangi düşünceleri dile getirmiştir? Mâtürîdî, tefsirinde İsrâilî bilgilere yer vermiş midir? Mâtürîdî, tefsirinde İsrâiliyat'a yer veriyse bu bilgileri eleştirmek için mi yoksa bunlardan istifade etmek için mi zikretmiştir?" şeklindeki sorulara verilecek cevaplar ve bu cevaplara münasip örnekler de Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a yaklaşımını tespit etmede belirleyici olacaktır.

İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/195; Roberto Tottoli, "İslâmî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı", çev. Mesut Kaya, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2010), 202-203.

⁹ Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58; Ebû'l-Hasen el-Ezdî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423), 2/632; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422), 5/577; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 2/359; 9/148.

¹⁰ Zehbî, *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, 13.

¹¹ M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (Konya: Kitap Dünyası, 2013), 120.

¹² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 6.

¹³ Bilal Gökür, "Tefsir'de İsrâiliyat: Klasik Dönemde İsrâiliyat ve Önemi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 181.

¹⁴ Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", 771.

2. Mâtürîdî'de İsrâiliyat'ın Bilgi Değeri ve İ'câzla İlişkisi

Mâtürîdî'nin İsrâiliyat hakkındaki düşüncesine temas edilen çalışmalarda genelde “çok fazla kullanmamıştır, bazen kullanmıştır” tarzında ifadeler serdedilmişse de sıra bu ifadeleri örneklerle delillendirmeye geldiğinde ya örnek verilmemiş ya da verilen örnekler Mâtürîdî'nin bazen eleştirdiği, bazen de nakletmesine rağmen içerdiği bilginin bilinemeyeceğine işaret ettiği, ayetin izahını bu rivayete dayandırmadığı nakiller olmuştur. Örneğin Ali Rıza Gül'ün “Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği rivayetin İsrâiliyyâtan olduğu hususunda yeterli delildir.”¹⁵ diyerek İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) ve Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) istinaden Hâbil ve Kâbil hakkında naklettiği rivayet bu türden bir örnektir. Rivayet içerik itibarıyla İsrâiliyat'a dayanmış olsa da neticede Mâtürîdî olayın gerçekte nasıl gerçekleştiğinin, Hâbil ve Kâbil'in gerçekte Hz. Âdem'in çocukları olup olmadığının bilinmediğini, bilmeye de ihtiyaç olmadığını dile getirmektedir.¹⁶ Bu nedenle bu ve benzeri örnekleri Mâtürîdî'nin ayetleri anlamada istifade ettiği İsrâiliyat olarak nitelemek mümkün değildir.

Mâtürîdî ve İsrâiliyat konusu ele alınırken bazı hususları belirtmek hem konuyu daha anlaşılır kılacak hem de bazı karışıklıkların önüne geçecektir. Başta da belirtildiği üzere “İsrâiliyat” kelimesi Mâtürîdî'den çok sonra türetilmiş, kullanılmış bir kavramdır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin tefsirinde “İsrâiliyat” kavramı yer almamaktadır. Bu nedenle *Te'vilât*'da “İsrâiliyat nedir, ne değildir?” şeklinde bir izaha rastlamak mümkün değildir. Bununla birlikte Gül'ün tespitlerinde de görüleceği üzere Mâtürîdî önceki ümmetlere gönderilmiş olan kutsal kitaplardan istifade edilip edilemeyeceğine, ayetlerin bunlarla izah edilip edilemeyeceğine de değinmemiştir.¹⁷ Kendisi de ayetleri izah ederken önceki ümmetlere gönderilmiş olan kutsal kitaplara doğrudan atıfta bulunarak ayetleri bunlardaki bilgilerle izah etmeye çalışmıştır. Önceki kutsal kitaplardan nakilde bulunmayan Mâtürîdî geçmiş milletlerden, peygamberlerden bahseden ayetleri izah ederken tespit edebildiği, tefsirlerde görebildiği rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetleri naklederken kimi zaman bu rivayetin kimden nakledildiğini açıkça söylemiş, kimi zaman da “şöyle bir olay anlatılmaktadır, te'vil ehlinde bazıları şöyle bir olay nakletti” şeklinde muğlak ifadelerle yer vermiştir.¹⁸ İşte Mâtürîdî'nin tefsirinde İsrâiliyat var diyenlerin de yok diyenlerin de değerlendirmeleri bu rivayetlerle ilgilidir. Dolayısıyla “*Te'vilâtü'l-Kur'an*'da İsrâiliyat var mı, yok mu? Varsa Mâtürîdî'nin bu bilgilere yaklaşımı nasıldır?” sorularına, tefsirde kullandığı bu tarz hadisler, nakiller üzerinden cevap aranmaktadır. Geçmiş milletlerden ve peygamberlerden bahseden, kimi zaman Hz. Peygamber'e, kimi zaman sahabeye, kimi zaman müteakip nesillere isnat edilen, kimi zaman da söyleyeni belirtilmeyen bu rivayetler her ne kadar Mâtürîdî tarafından nakledilmiş olsa da onun bu konuda oldukça hassas olduğu görülmektedir. Ona göre geçmiş milletlerden, peygamberlerden haber veren bilgiler ya Kur'an'dan ya da Hz. Peygamber'den öğrenilir. Dolayısıyla bu konuda sadece Kur'an'daki bilgilere ve Hz. Peygamber'e

¹⁵ Ali Rıza Gül, “Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 41.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/199.

¹⁷ Gül, “Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım”, 40.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/346; 9/103; 12/262; 16/132.

aidiyeti sabit olan rivayetlere itibar edilmelidir. Mâtürîdî'nin bu konuda bu kadar hassas olmasının nedeninin de daha çok i'câzu'l-Kur'an konusundaki hassasiyeti, diğ-er bir ifadeyle Kur'an'ın i'câzına hâlel getirmeme endişesiyle ilgili dir.¹⁹ Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da geçmiş kavimlerden bahsedilmesinin en önemli nedenlerinden biri, bu bilgilerle önceki kitaplarda yer alan bilgilerin örtüştüğünü ispat etmek suretiyle Hz. Peygamber'in Allah'ın peygamberi olduğuna Ehl-i kitabı ikna etmektir. Kur'an'ın bu şekilde gaybî bilgilere yer vermesi ve bunların önceki kitaplarla uyuşması Kur'an'ın i'câz özelliği ile ilgilidir. Dolayısıyla ona göre Kur'an'da ve Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetlerde anlatılan kıssalar haricinde anlatılan kıssaların ön-cekı kitaplarda yer alan bilgilerle uyuşmaması, o dinlere mensup insanların Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i yalanlamalarına, dolayısıyla Kur'an'ın gayptan haber vermek su-retiyle gerçekleştirilmek istediği i'caz fonksiyonunun boşa çıkmasına neden olacaktır.

Mâtürîdî'nin Tâhâ sûresi 96. ayette "Sâmîrî'nin elçinin izinden aldığı bir avuç" ifadesi hakkında müfessirlere atıfla; topraktan, attan, meleğin hangi melek olduğun-dan bahseden nakiller olduğunu belirttikten sonra dile getirdiği şu ifadeler onun bu konudaki bakış açısını yansıtır niteliktedir:

Te'vil ehlinin söyledikleri sabitse (sahihse) bunları kabul edebiliriz. Aksi halde Kur'an'da söylenenlere bir şey eklemeyiz. (Ehl-i kitabın) kitaplarında da bulunan bu haberler, kıssalar Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunu onlara ispatlaması, onların da Hz. Peygamber'in bu bilgileri ancak Allah'tan öğrenmiş olabileceğini an-lamaları için Kur'an'da yer almıştır. Fakat onların kitaplarında bulunmayan şeyler söylenirse veya var olan şeyler eksik anlatılırsa o zaman bu ayetlerin onlara karşı delil olarak kullanılmasının önüne geçilmiş olur. Hatta böyle bir davranış onları yalanlama anlamına gelir. Bu nedenle eksiltmeden, artırmadan kitapta (Kur'an'da) anlatılan haberleri, bilgileri korumak ve onlarla yetinmek gerekir. Ancak Allah Ra-sulü'nden "şu şöyleydi" şeklinde kesin olarak nakledilen bir bilgi varsa o zaman bu bilgi zikredilebilir. Aksi takdirde susmak (bu bilgilere başka bir şey ilave etme-mek) daha uygun olur.²⁰

Mâtürîdî yine Zâriyât sûresi 27. ayetin izahında, Mukâtil (ö. 150/767), Taberî (ö. 310/923) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) de naklettikleri, Hz. İbrahim'in misafir-lerine yemek ikram etmesinin anlatıldığı kıssayla ilgili rivayeti naklettikten sonra "Biz te'vil ehlinin naklettiği bu tarz rivayetleri, ehli kitabın kitapları için eksiltme veya ziyade olacağı endişesiyle nakletmeyi doğru bulmuyor, Kur'an'da olanla yeti-niyoruz." demesi onun konu hakkındaki hassasiyetini göstermektedir.²¹

Zülkarneyn'in yaptığı sed ile ilgili kıssasının anlatıldığı Kehf sûresinin 97. aye-tinin tefsirinde de bu konuda Kur'an'da anlatılanlara bir şey eklenmemesi

¹⁹ Mâtürîdî'nin bu gibi konularda nakledilen rivayetleri tetkik ve tenkit etmesinin muhtemel sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Enes Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (15 Haziran 2019), 213-232.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/228. Benzer ifadeler için bk. 10/298; 14/143.

²¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 4/130; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/473; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/142; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., (Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdî's-Şeyh li't-Turâs, 1421), 7/751-452.

gerektiğini şu şekilde dile getirir: "Allah'a yalan isnat etme ve ona iftira atmış olma korkusu nedeniyle bu haberler ve kıssalar hakkında Kur'an'da zikredilenlere ilavede bulunulmaz. Biz bu konuda Kur'an'da zikredilen ile yetiniriz, ona bir ilavede bulunmayız."²²

İfadelerinden hareketle onun bu konudaki temel yaklaşımını şu iki madde de özetlemek mümkün görülmektedir:

1- Ayetler izah edilirken geçmiş kavimler ve peygamberlerle ilgili Kur'an'da yer alan bilgilere ilaveten sadece Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetlere itibar edilmelidir. Onun sahabeden gelen sahih rivayetleri de -ki bu sahihlik bazı çalışmalarda mütevâtirlik olarak anlaşılmıştır-²³ Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetler içerisinde değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

2- Kur'an'da ve Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit rivayetlerde yer alan bilgiler dışında önceki ümmetler hakkında nakledilen bilgilerin yanlış olma ve önceki kitaplarda yer alan bilgilerle çelişme olasılığı hayli yüksektir. Ona göre bu durum iki olumsuz sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İlk olarak önceki ümmetlerin kitaplarında anlatılan bilgilerle çelişen rivayetleri nakletmek önceki peygamberlere, ümmetlere iftara atmak anlamına gelir. İkinci olarak da Kur'an'da kıssaların yer alma gerekçelerinden biri olan Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat etme amacı işlevsiz hale gelir. Çünkü aslı olmayan bu rivayetler ehli kitap tarafından İslam'ın bir parçası, Hz. Peygamber'in dillendirdiği bilgiler olarak kabul edilmektedir. Bu bilgiler kendi kitaplarıyla çeliştiğinde de bu bilgileri, dolayısıyla da Hz. Peygamber'in peygamberliğini tekzip etmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Mâtürîdî'nin yukarıda zikredilen yaklaşımının ilk planda makul olduğu düşünülse dahi başka bir açıdan eleştiriye açık bir yönün olabileceği söylenebilir. Şöyle ki, Mâtürîdî önceki ümmetlere ait kitaplarda yer alan anlatılara uymayan rivayetler nedeniyle Ehl-i kitabın Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i yalanlayabileceklerini söylemektedir. Bu nedenle sadece Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetlere itibar edilmesini belirtir. Ancak Kur'an'da da Ehl-i kitabın kitaplarında yer almayan hususlara değinilmekte veya onlarda anlatılan hususlar Kur'an'da farklı şekilde zikredilmektedir.²⁴ Dolayısıyla Mâtürîdî'nin gerekçesinden hareket edilecek olursa Kur'an ve diğer kutsal kitaplar arasındaki bu farklılık yine Ehl-i kitap tarafından Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ve Kur'an'ın yalanlanmasına neden olacaktır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin peygamberliğin yalanlanmasına neden olacağı gerekçesiyle önceki kitaplara aykırı olan rivayetlerden uzak durulması gerektiğine dair düşüncesinin bu yönü göz önünde bulundurulmalıdır.

Mâtürîdî'nin geçmiş ümmetler hakkında iki kaynak dışında gelen rivayetlerden uzak durulması gerektiği yönündeki yaklaşımı kanaatimizce mutlak değildir. Diğer bir ifadeyle eleştiri haricinde hangi amaçla olursa olsun, onun bu rivayetlere yer verilmemesi, bunların nakledilmemesi gerektiği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır.

²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/104.

²³ Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun Te'vilât'teki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 224.

²⁴ Tevrat'ta geçen ilgili örnekler için bk. *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2008), Yar.19:30-38, 35:22; Çık.321-5; 2Sa.26-27.

Mâtürîdî'nin tefsir-te'vil ayrımından hareketle tefsir amacıyla olmasa da te'vil amacıyla bu tarz rivayetlere tefsirinde yer vermiş olduğu düşünülebilir.²⁵ Pratikte durumun böyle olduğu kabul edilecek olsa dahi teoriden hareketle Mâtürîdî'nin geçmiş ümmetlerle ilgili rivayetlere bir takım maslahata binaen te'vil amacıyla tefsirlerde yer verilmesinde sakınca olmadığını düşündüğünü söylemek kanaatimizce uygun değildir. Yukarıda zikredilen, Mâtürîdî'nin de tefsirinde birçok kez vurguladığını düşündüğümüz prensip bizce bunu gerektirmektedir.

Mâtürîdî'nin İsrâiliyat algısının şekillenmesinde kısmen de olsa Mu'tezile'nin etkisinin olabileceği görülmektedir. Meryem sûresi 52. ayetin izahında Mu'tezilî âlim Ebu Bekir el-Esam'a (ö. 200/816) yapmış olduğu atf buna delil olarak gösterilebilir. Söz konusu ayette vahyin peygamberlere nereden geldiği, *eymen* kelimesi ile ne kastedildiği gibi bilgilerin ancak rivayetle yani Hz. Peygamber'den gelen bir bilgiyle bilinebileceğini dair söyledikleri bu tespiti teyit eder niteliktedir:

Bu anlatılan ancak hakkında bir rivayet olursa bilinecek bir şeydir. Biz (Allah Teâlâ'nın) bu ayette neyi murad ettiğini, hata yapma endişesi nedeniyle tefsir etmeye yeltenmeyiz. Çünkü ayetteki bu ifadeler onlara (Yahudilere) karşı delil getirme amacıyla zikredilmiştir. Eğer onların kitaplarında olandan daha fazla veya eksik söylenecek olursa ayetteki bu ifadelerin onlara karşı delil olma özelliği ortadan kalkmış olur.²⁶

Mâtürîdî'nin dile getirdiği ifadelerle çizmiş olduğu çerçeve, kanaatimizce ilerleyen asırlarda Zehebî'den önce ve sonra, Zehebî gibi düşünenlerin İsrâiliyat algısı ve tanımlarıyla benzerlikler, paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar "İsrâiliyat" kelimesine tefsirinde yer vermemiş olsa da Büyük'ün de işaret ettiği gibi İsrâiliyat karşıtlığından bahsedildiğinde Mâtürîdî'nin adının da anılması gerekmektedir.²⁷ Bu nedenle İslam tarihinde İsrâiliyat kavramının ve karşıtlığının oluşumu hakkında değerlendirmelerde bulunanların Mâtürîdî'nin yaklaşımını ve etkisini göz önünde bulundurmamaları kanaatimizce büyük bir eksikliklerdir.²⁸

İsrâiliyat'ın tanımı, hangi bilgilerin, rivayetlerin İsrâiliyat'a dâhil edilebileceği konusunda bir birliktelik söz konusu olmasa da bu çalışmada, özellikle son dönem İsrâiliyat tanımlarını da kuşattığını düşündüğümüz, Mâtürîdî'nin bizzat kendisinin çerçevesini çizdiği ve uzak durulması gerektiğini dile getirdiği nakiller üzerinden *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da İsrâiliyat'a yer verilip verilmediği, verildiyse hangi amaçla bu nakillere yer verildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla gayb olması

²⁵ Mâtürîdî'nin söz konusu ayrımına göre tefsir sahibeye, te'vil fukahâya aittir. (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/86.) Mâtürîdî'nin sahabenin sözünü tefsir, yani ayette kastedilen asıl mana olarak kabul etmesine rağmen kimi zaman rivayetleri sahih/mütevâtir kabul etmemesi kimi zaman da rivayetlerde yer alan bilgilerin sahabenin şahsi kanaati olabileceği gibi hususlar nedeniyle bazen bu rivayetleri eleştirirdi, bazen de reddederek kendi kanaatini belirttiği söylenir. Bununla birlikte tefsirin genel hatlarıyla ı] geçmiş ve geleceğe dair gayb, ıı] beyân ve ııı] nüzul bilgisiyle ilgili olduğu ifade edilir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 222-225.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/145.

²⁷ Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", 776.

²⁸ İlgili çalışmalar için bk. Gökür, "Tefsir'de İsrâiliyat: Klasik Dönemde İsrâiliyat ve Önemi", 181-184; Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyyât Karşıtı Söyleminin Tahlil ve Tenkidi-", 26-45; Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 22-37; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 201-215.

nedeniyle geçmiş ümmetler ve peygamberlerle ilgili Kur'an ve Hz. Peygamber'den gelen sabit nakiller dışında nakledilen bilgiler İsrâiliyat kapsamında değerlendirilmiştir. Bu rivayetler *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'da kimi zaman bir şahsa isnat edilerek, kimi zaman söyleyeni belli olmayacak şekilde nakledilmiştir. Bazı araştırmacıların tasnif ettiği gibi bu rivayetleri öğrenilmesinde fayda görmediği, kesin olarak reddettiği, sükût ettiği şeklinde iki veya üç başlık altında ele almak da yeterli değildir.²⁹ Çünkü sadece bu üç başlıkla yetinmek, adına İsrâiliyat diyebileceğimiz, kendisinin de eleştirdiği bu tarz rivayetlerden ayetlerin izahında Mâtürîdî'nin hiç istifade etmediği anlamına gelmektedir.

Kanaatimizce Mâtürîdî'nin tefsirinde yer alan, İsrâiliyat olarak nitelendirilebilecek rivayetlere yönelik yaklaşımını şu beş başlıkta altında tasnif etmek mümkündür:

- 1- Naklettikten Sonra İstifade Ettiği İsrâiliyat
- 2- Naklettikten Sonra Hiçbir Değerlendirmede Bulunmadığı İsrâiliyat
- 3- Naklettikten Sonra "Bilmeye Gerek Yok", "Doğru Olup Olmadığı Bilinemez" Dediği İsrâiliyat
- 4- Naklettikten Sonra Eleştirdiği İsrâiliyat
- 5- Nakletmeden "Bilmeye Gerek Yok", "Doğru Olup Olmadığı Bilinemez" Dediği İsrâiliyat

3. Mâtürîdî'nin İsrâiliyat Rivayetlerine Yönelik Yaklaşımı

3.1. Naklettikten Sonra İstifade Ettiği İsrâiliyat

3.1.1. İsrâiloğulları'na Sığır Kesmelerinin Emredilmesi

Mâtürîdî'nin ayetlerin anlaşılmasında faydalı olacağı veya ayetin tefsirine katkı sunacağı gerekçesiyle tefsirinde yer verdiğini ve İsrâiliyat'a dayandığını düşündüğümüz rivayetlerden biri Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'na kesmelerini emrettiği sığır ile ilgilidir. Mâtürîdî Bakara sûresi 2/67. ayetin tefsirinde İsrâiloğulları'na kesmeleri emredilen hayvanın sığır olmasının bir hikmeti olduğunu belirttiikten sonra bunun hikmetini söz konusu rivayetle açıklamaya çalışır. Onun hangi noktada geçtiğine, kimden nakledildiğine değinmeden "rivayet edilmektedir ki" şeklinde başlayarak özet bir şekilde aktardığı rivayete göre önceki zamanlarda anne-babasına saygılı, onlara karşı sorumluluğunu yerine getiren, Allah'ın İsrâiloğulları'na kesmelerini emrettiği sığırın özelliklerinde sığırı olan bir genç vardır. Allah Teâlâ, anne-babasına hürmette kusur etmemesi nedeniyle bu genci dünyada da mükâfatlandırmayı dilemiş. Bu nedenle de İsrâiloğulları'na bu gencin sahip olduğu sığırın evsafında bir sığır kesmelerini emretmiş.³⁰ Rivayetin tamamına yer veren kaynaklara bakıldığında İsrâiloğulları'nın kesmeleri emredilen bu sığırı sadece zikri geçen gencin yanında bulabildikleri ve bu sığırı ondan alabilmek için de gence büyük

²⁹ Tay, "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'an İlminin Yeri", 770.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 1/492.

miktarda altın vermek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.³¹

Söz konusu olayla ilgili kaynaklarda içerik itibariyle farklı, sonuç itibariyle aynı denilebilecek rivayetlerin yer aldığı görülmektedir. Taberî'nin (ö. 310/923), Süddî'ye (ö. 127/745) istinaden tefsirinde yer verdiği bir rivayete göre İsrâiloğulları içerisinde babasına hürmette kusur etmeyen bir adama, yoldan geçen başka bir şahıs inci satmak ister. Fakat adam babasının uyduğunu, uyandığı zaman ona sormak şartıyla bu inciyi daha fazla fiyata alabileceğini söyler. Satıcı, babasını uyandırmamak kaydıyla adama bu inciyi daha ucuza satabileceğini söyler. Satıcı fiyatı düşürüp teklifi yenilemesine rağmen adam babasını uyandıramayacağını, o uyanmadan kabul edemeyeceğini söyleyerek teklifi her defasında reddeder. Allah Teâlâ da bu adama, babasına hürmetten dolayı o inci mukabilinde bir sığır ihsan eder. İsrâiloğulları Allah'ın kendilerine kesmelerini emrettiği sığırı yalnızca bu adamın yanında bulur. Fakat adam, İsrâiloğulları'nın yaptığı teklifleri az bulduğundan kabule yanaşmaz. Daha sonra bu durum Hz. Mûsâ'ya aktarılır. Hz. Mûsâ'da adamın istediği değerin verilmesini söyler. Neticede İsrâiloğulları ağırlığının on katı altın karşılığında sığırı adamdan satın alır ve keser.³²

Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732), İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) ise sadece Vehb b. Münebbih'e isnat ederek naklettiği şu rivayet de yukarıda zikredilen rivayetle benzerlikler içermesinin yanı sıra Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği rivayetle örtüşmektedir. Söz konusu rivayete göre İsrâiloğulları'ndan salih bir insan vefat etmeden önce oğluna ve eşine bir sığır bırakır. Adam vefat edip, çocuk büyüdükten sonra annesi çocuğuna babasının bıraktığı sığırdan bahseder. Babası gibi salih bir insan olan bu şahıs söz konusu sığırı ormanda bulur. Adam sığırı alıp gelirken, sığır adama sırtına binmesini söyler ama adam annesinin böyle bir şey söylemediğini belirterek annesine hürmeten sığıra binmez. Daha sonra da sığırı ihtiyaç nedeniyle satmak ister. Annesi, üç dinar karşılığında ve onayının alınması şartıyla satabileceğini söyler. Annesine olan hürmetini sınamak amacıyla adama bir melek gelir ve annesinin rızası olmadan yüksek meblağlar teklif ederek sığırı satmasını söyler. Adam her defasında annesinin onayı olmadan satamayacağını söyleyerek teklifi reddeder. Daha sonra bu gelenin melek olduğu anlaşılır. Melek ona bu sığırı kimseye satmamasını, sığırın ağırlığınca altın karşılığında Hz. Mûsâ'nın bu sığırı ondan satın alacağını haber verir.³³

Mâtürîdî özetle nakletmiş olduğu bilgileri ister Taberî'nin babaya hürmetin mükâfatına işaret ederek naklettiği ilk rivayetten; ister birçok tefsirde anneye, bazı tefsirlerde de hem anneye hem babaya hürmetin mükâfatına işaret ederek nakledilen rivayetten almış olsun, netice de iki rivayetin de İsrâiliyat'a dayandığı belirtilmektedir. İbn Kesîr, Taberî'nin tefsirinde yer alan ilk rivayetin ve bu rivayete benzer

³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/80; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 1/215; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *el-Me'âlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/129; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422), 1/78.

³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/80.

³³ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 1/215; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsir*, 1/78.

içeriğe sahip diğer rivayetlerin İsrâiliyat'a dayandığı düşüncesindedir.³⁴ Yine son dönem tefsir yazarları arasında yer alan Muhammed b. Salih el-Useymin (1929-2001) de büyük ihtimalle İbn Kesir'den etkilenerek bu rivâyetin İsrâiliyat'a dayandığını söyleyerek, Kur'an'da olanla yetinilmesi gerektiğini belirtir.³⁵ Yine aynı şekilde babası tarafından kendine sığır bırakılan şahıstan bahseden rivayetın de İsrâilî kaynaklara dayandığı *Zâdü'l-Mesîr*, *Meâlimü't-Tenzîl* isimli tefsirleri tahkik ve tahrir eden Abdurrezzak el-Mehdî tarafından ifade edilmektedir.³⁶

Netice itibariyle Mâtürîdî'nin, İsrâiliyat'a dayandığı ifade edilen bir rivayete tefsirinde yer verdiğini, ayetin daha iyi anlaşılması hususunda bu rivayetten istifade ettiğini söylemek mümkün gözükmektedir. "İsrâilî rivayetlere tefsirlerde yer verilmesi mi, verilmemesi mi?" sorusundan bağımsız olarak durum tespiti yapılacak olursa, geçmiş ümmetlerle ilgili haberlerden sadece Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit olanların nakledilmesi gerektiğini, aksi takdirde bu tarz rivayetlere tefsirlerde yer verilmemesi gerektiğini söyleyen Mâtürîdî, söz konusu rivayete tefsirinde yer vermesi, ayetin tefsirini bu rivayetle zenginleştirmesi nedeniyle burada kendi prensibine aykırı davranmış gibi gözükmektedir.

3.1.2. Hz. Mûsâ ve Yardımcı Olduğu Kadınlar

Kasas sûresi 28/23. ayette Hz. Mûsâ (a.s.) ve hayvanlarını sulamaya çalışan iki kadının kıssası yer almaktadır. Mâtürîdî, "Bu kadınlar hayvanlarını sulamaya neden diğer insanlar gittikten sonra gelmiyor?" şeklinde bir soru sorar ve bu soruya aktardığı bir rivayetle cevap vermeye çalışır. Kaynaklarda Hz. Ömer'e isnat edilen bu rivayete göre Medyenliler'in hayvanlarını suladıkları yerde bir kuyu varmış. İnsanlar hayvanlarını suladıktan sonra bu kuyunun üzerini on kişinin kaldırayabileceği büyüklükte bir taşla kapatmış.³⁷ Bununla birlikte rivayette olmasa da Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği bilgiye göre kuyunun kovası da su doluyken kırk kişiye yakın insanın kaldırayabileceği ağırlıktaymış. Bundan dolayı kadınlar oradaki insanlar hayvanlarını suladıktan sonra onlardan yardım istemiş. Rivayete göre Hz. Mûsâ kadınlara niye beklediklerini sorduktan sonra kuyunun üzerindeki taşı kaldırmış ve kadınların hayvanları için su çekmiş. Netice itibariyle Mâtürîdî kadınların kuyuya insanlar varken gitmelerini bu rivayetten istifade ederek taşın ve kovanın ağırlığına güç yetirememeleri, bu nedenle de insanların yardımına muhtaç olmalarıyla izah etmiştir.³⁸

Hz. Ömer'e isnat edilen söz konusu rivayetın kaynaklarda sahih olduğu belirtse de hem Kur'an'da hem Tevrat'ta geçen bilgiler hem de kendi bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda rivayetın problemlı olduğu görülmektedir. Ayrıca

³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/447-448.

³⁵ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerim* (el-Memleketü'l-'Arabîyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423), 1/238.

³⁶ Begavî, *el-Me'âlimü't-tenzîl*, 1/129; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 1/78.

³⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/334; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Mekke - Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417), 9/2964; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 10/449-450.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 11/27.

belirtilen rivayetle benzer içeriğe sahip rivayetlerin nakledilmesi ve kabul edilmesiyle ilgili Mâtürîdî'nin ifade ettiği kriterlerle de uyuşmamaktadır. Söz konusu rivayete göre taşı ancak on, kovayı ise kırk kişinin kaldırabildiği belirtilmesine rağmen rivayette Hz. Mûsâ'nın bunları tek başına kaldırdığını belirten ifadelerin bulunması rivayetin kendi içerisinde problemliliğini ima etmektedir. Bununla birlikte rivayete geçen sayıların Hz. Mûsâ'nın gücünün fazlalığını belirtmek amacıyla kesretten kinaye olarak kullanıldığı ihtimal dâhilinde olsa dahi ayetin zahiri kanaatimizce rivayetin kabulüne mani olmaktadır.

Ayetin zahirine aykırı olduğunu düşündüğümüz söz konusu rivayete göre insanların hayvanlarını sulamalarının, kuyuyu kapatmalarının ardından Hz. Mûsâ hayvanlarını engellemeye çalışan iki kadın görmüştür. Oysa ayete bakıldığında Hz. Mûsâ'nın hayvanlarını engelleyen kadınları gördüğü zaman diliminde diğer insanlar hayvanlarını sulamaktadır. Dolayısıyla kuyu henüz kapalı değildir. Bu durum Âlûsî'nin de işaret ettiği gibi rivayetin sıhhatiyle alakalı bir problemin, dolayısıyla sahihliğinin tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.³⁹ Bununla birlikte ayette yer alan “*Çobanlar sulayıp çekilmeden biz sulayamayız*” ifadesinden çobanların çekilmemesinden sonra kadınların kendi hayvanlarını sulayabildikleri, çobanlar gittikten sonra hayvanlarını sulamalarına mani bir şeyin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin dediği gibi kadınların hayvanlarını sulayamamasının nedeni kuyunun üzerinde kadınların gücünün yetmediği bir taşın bulunması değil, kuyunun yakınında kadınların hayvanlarını sulamasına mani olan çobanların olmasıdır.

Zemahşerî zikri geçen rivayete ayetin tefsirinde yer vermekle birlikte kadınların hayvanlarını sulayamamasını kuyunun kayayla kapalı olması ile değil kadınların erkekler karşısında zayıf olmaları, diğer çobanlara güç yetirememeleri bu nedenle çobanlar oradayken hayvanlarını sulamaya muktedir olamamalarıyla izah etmektedir. Bu duruma muttali olan Hz. Mûsâ gücü ve erkek olması sayesinde çobanlar orada olmasına rağmen kadınların hayvanlarını sulayabilmiştir.⁴⁰

Rivayete göre Hz. Mûsâ insanlar gittikten, kuyunun üzerindeki taşı kaldırdıktan sonra hayvanları suladığı belirtilmesine rağmen Tevrat'ta da kadınların, Hz. Mûsâ gelmeden önce kendi hayvanlarını suladığı, daha sonra hayvanlarını sulamaya gelen diğer insanların bu kadınları engellediği, bunun üzerine Hz. Mûsâ'nın onlara yardım ettiği anlatılmaktadır.⁴¹ Bu durum nakledilen rivayetin Tevrat'la da örtüşmediğini göstermektedir. Oysa Mâtürîdî'nin prensibi Kur'an ve Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetler haricinde Ehl-i kitabın kitaplarına muhalif olan rivayetlerden sakınmayı gerektirmektedir. Tevrat'ta yer alan bilgilerin doğruluğu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte Mâtürîdî'nin kendi kriterlerine uygunluk açısından söz konusu rivayete tefsirinde yer vermemesi daha uygun olabilirdi.

Mâtürîdî'nin, “Kadınların insanların kalabalık olduğu vakitte gelmelerinin hikmeti nedir?” sorusuna “Kuyunun üstünde on insanın kaldırabileceği kaya, kırk

³⁹ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 10/272.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki't-tenzil* (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418), 4/491.

⁴¹ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil, Çık.2:15-17.*

insanın çekebileceği bir kova vardı. Bundan dolayı kadınlar onlardan yardım istiyordu.” sözü, delil olarak zikrettiği bu rivayetle de çelişmektedir. Çünkü rivayete göre diğer insanlar hayvanlarını suladıktan sonra kuyunun üstünü taşla kapatmışlardır. Eğer o insanlar taşı kaldıramayan bu iki kadına yardımcı olan insanlar ise hayvanlarını suladıktan sonra o kuyuyu kapatmamaları gerekirdi. Dolayısıyla kadınların o vakitte bulunmalarının hikmeti olarak zikrettiği bilgiler ile naklettiği rivayetin de yine birbirleriyle uyuşmadığı söylenebilir.

Mâtürîdî her ne kadar önceki ümmetlerle ilgili Hz. Peygambere aidiyeti kesin olanlar hariç diğer rivayetlerden kaçınılmalı şeklinde bir ilkeden ve gerekçeden bahsetse de geçmiş ümmetlerle ilgili, Hz. Peygamber'e ait olmayan, senet açısından sahih olduğu belirtilse de metin açısından sahihliği tartışmalı,⁴² içerik itibarıyla de aklen de makul görülmeyen veriler barındıran, hatta kendisinin belirttiği mahzur-lara sebebiyet verebilecek bir rivayete tefsirinde yer vermiştir.⁴³ Netice itibarıyla söz konusu gerekçelere istinaden İsrâîlî olabileceğini düşündüğümüz bu rivâyet, kendi prensiplerine aykırı olmasına rağmen Mâtürîdî tarafından ayetin izahında kullanılmıştır.⁴⁴

Mâtürîdî'nin bu kategoride yer alan İsrâîlî rivayetlerle ayetleri izah ettiği kimi zaman çok bariz görülmekteyken, kimi zaman da kullandığı ifadelerden ayeti bu bilgiler çerçevesinde izah ettiği anlaşılmaktadır. Bu başlık altında zikredilebilecek örneğin çok fazla olmadığı söylenebilir. Ancak az da olsa bu örnekler onun söz konusu rivayetleri tasvip ettiği ve tefsirini bu rivayetlerle zenginleştirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda *Te'vilât*'ta zaman zaman pratiğin teoriye mutabık olmadığı söylenebilir.

3.2. Naklettikten Sonra Hiçbir Değerlendirmede Bulunmadığı İsrâiliyat

3.2.1. Hz. Yakup'un Sözü

Hz. Yusuf'un kardeşleri babalarına gelerek Hz. Yusuf'u kurt yedi diye yalan söylediklerinde babaları onlara Yûsuf sûresi 12/83. ayette buyrulduğu üzere “*Hayır, nefisleriniz sizi (böyle) bir işe sürükledi. (Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Muhakkak ki o, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*” şeklinde cevap vermiştir. Mâtürîdî ayetin “*Allah onların hepsini bana getirir.*” ifade- siyle ne kastedildiğini izah ederken “*Te'vil ehli şöyle dedi*” diyerek naklettiği şu rivayetlere yer vermiş, başka da bir değerlendirmede bulunmamıştır:

(Hz. Yakup), “*Onların hepsini bana getirir.*” dedi. Çünkü onlar; Yusuf, kardeşi Bün-yamin, Yahuda ve Şemun'dan oluşan bir topluluk olmuştur. Yahuda ve Şemun Hz. Yusuf'un kardeşini alıkoyması nedeniyle orada kalmıştı. Yahut sadece Yusuf ve kardeşini kastetmiştir. Te'vil ehlinde bazıları da şöyle dedi: Cebrâil güzel bir

⁴² Mâtürîdî'nin bu konuda nakledilen rivayetlerde şart koştuğu sahih olma şartıyla tevâtür olmasının kastedildiğini belirtilen yorum hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Büyük, “Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Bunun Te'vilât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, 224.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/27.

⁴⁴ Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/296, 358-359, 9/24,300, 13/369-370, 14/238, 16/142-143.

surette Hz. Yakup'a gelmiş, Hz. Yakup da ona Hz. Yusuf hakkında 'Hayatta mı, öldü mü?' diye sormuş. Cebrâil de 'hayatta' diye karşılık verince, Hz. Yakup bunun üzerine "Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir." demiştir. Veya Hz. Yakup, Hz. Yusuf'un ölmediğini, hayatta olduğunu Hz. Yusuf'un rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın ona secde etmesinden, bu rüya gerçekleşmeden de onun ölmeyeceği sonucuna varmasından anlamıştı. Bununla birlikte hayatta olduğunu başka delillerden de çıkarmıştı ama onun nerede olduğunu bilmiyordu. Bundan dolayı da "O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." demiştir.⁴⁵

Yaptığımız araştırmalara göre Mâtürîdî'nin "Te'vil ehlinde bazıları şöyle dedi" diyerek başladığı, Cebrâil'in Hz. Yakup'a gelmesinden, Hz. Yakup'un da ona Hz. Yusuf'un durumunu sormasından bahseden rivayet hiçbir hadis kaynağında, hatta tefsirde yer almamaktadır. Söz konusu rivayetin içeriği de yine sadece Allah'ın bildirmesiyle, Hz. Peygamber'in nakletmesiyle bilenebilecek bir husustur. Dolayısıyla nakledilmesi Mâtürîdî'nin kendi kriterlerine aykırı olan, kaynaklarda yer almayan, Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit edemediğimiz böyle bir rivayetin de en azından aksi ispat edilene kadar bu haliyle İsrâiliyat'a dayandığı söylenebilir.

3.2.2. Zülkarneyn'in Yaptığı Sed

Mâtürîdî Kehf sûresi 96. ayetin tefsirinde Zülkarneyn'in yaptığı seddin özelliğini anlatan bir rivayete yer verir. Ayetlerin izahından sonra âdeti olduğu üzere "En iyi bilen Allah'tır." der ve başka bir değerlendirme yapmayarak sükût eder. Mâtürîdî söz konusu rivayet şu şekilde nakleder:

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn bir sıra demir, onun üstüne bir sıra odun, onun üstüne bir sıra demir döşeyerek iki dağın zirvesine ulaşınca kadar seddi yükseltmiş. Daha sonra bakır eritilerek bu seddin üzerine döktürmüş. Seddin üzerine dökülen bu bakır odunları yakmış ve demirleri eritmiş. Sonra da bakır odunların yerine dolarak demire yapışmış. Zülkarneyn'in seddi bu şekilde yapıldığı anlatılmıştır. Hasan-ı Basri de "Bu bakır bizdeki milât (harç) gibi bir şeydir." demiştir. En iyi bilen Allah'tır.⁴⁶

Mâtürîdî önceki örnekte olduğu gibi bu örnekte de yine gaybî bir meseleden, Zülkarneyn'in yaptığı seddin nasıl yapıldığından, kullanılan malzemelerin neler olduğundan bahseden bir rivayete yer vermiştir. Mâtürîdî'nin Hz. Peygamber'e veya herhangi bir râviye dayandırmadan "anlatılmıştır ki" diyerek başladığı bu rivayet de yaptığımız taramalara göre tefsir ve hadis kitaplarında yer almamaktadır. Sadece Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olan rivayetlerle bilenebilecek söz konusu anlatının da bu haliyle nakledilmesi, kanaatimizce Mâtürîdî'nin konu hakkında gösterilmesi gerektiğini düşündüğü hassasiyetle örtüşmemektedir. Dolayısıyla en azından bu çalışmada benimsenen İsrâiliyat tanımından hareketle, söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyeti tespit edilinceye kadar kanaatimizce bu haliyle İsrâiliyat'a dayandığı söylenebilir.

Mâtürîdî söz konusu rivayetleri tasvip ettiğine dair herhangi bir izahta

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/346.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/103.

bulunmamış olsa da rivayetlerin aleyhine söz söylememesi, ayetin izahında başka bir açıklamaya yer vermemesi kanaatimizce ayetlerin bu rivayetler ekseninde anlaşılmasında bir problem görmediği, tefsirini bu rivayetlerle zenginleştirdiği dolayısıyla bu rivayetleri tasvip etmiş olabileceği anlamına gelmektedir.⁴⁷

3.3. Naklettikten Sonra “Bilmeye Gerek Yok”, “Doğru Olup Olmadığı Bilinemez” Dediği İsrâiliyat

3.3.1. Hz. Dâvut'un Câlut'u Öldürmesi

Mâtürîdî, Câlut'un Hz. Dâvut tarafından öldürülmesinin anlatıldığı Bakara sûresi 2/251. ayetin izahında söz konusu hadiseyi detaylı şekilde anlatan bir kıssaya yer verir. “Kıssada şöyle anlatılmaktadır.” diye kimseye isnat etmeden naklettiği bu rivayette; şahıslara, olayın nasıl gerçekleştiğine, kişiler arasında gerçekleşen konuşmalara vs. yaklaşık bir sayfa yer verdikten sonra “kıssa uzundur, olayın nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz. Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur.” diyerek sözlerini tamamlar.⁴⁸

Yaptığımız araştırmalara göre konu hakkında Hz. Peygamber'e ulaşmayan, İbn Abbas'a, Mücâhid'e (ö. 103/721), Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) ve diğer bazı şahıslara isnat edilen senetler ve farklı içeriklerle nakledilen rivayetler olduğu görülmektedir.⁴⁹ Mâtürîdî'nin naklettiği rivayet içerik itibarıyla söz konusu rivayetlerle bazı benzerlikler içerse de bu kıssayı “rivayet edilmektedir ki” diyerek herhangi bir râviye dayandırmadan aktırdığı görülmektedir ve bu şekliyle hadis kaynaklarında yer almamaktadır. İbn Atıyye (ö. 541/1147) konu hakkında nakledilen rivayetlerin zayıf olduğuna işaret eder.⁵⁰ Eski Ahit'te de aşağı yukarı benzer şekilde anlatılan bu kıssayı Mâtürîdî'nin uzun uzadıya anlattıktan sonra “bunları bilmemize gerek yok” demesi de kanaatimizce kendi prensibiyle örtüşmemektedir.⁵¹

3.3.2. Zülkarneyn'in Kim Olduğu

Kehf sûresi 18/83. ayetin tefsirinde Zülkarneyn'e neden bu ismin verildiği hususunda ihtilaf edildiğini belirten Mâtürîdî her ne kadar Zülkarneyn'e bu ismin neden verildiğini öğrenmeye ihtiyacımız yok dese de konuyla ilgili birçok bilgiyi naklederek ister istemez tefsirini bu bilgilerle zenginleştirmiştir.⁵² Zülkarneyn'in kim olduğu, ona neden bu adın verildiğine dair nakledilen bilgilerin çoğunun da yine İsrâiliyat'a dayandığı, senetlerinin problemlili olduğu ifade edilmektedir.⁵³

⁴⁷ Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/108-109, 9/100-101, 12/261, 14/96.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/145-146.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/498-513; Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr (ed.), *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439), 4/440-445.

⁵⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1428), 2/17.

⁵¹ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*, 1Sa.17:4-51.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/98.

⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/652; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 9/182; Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/564;

Mâtürîdî'nin bilmeye gerek yok demesine rağmen söz konusu kıssalara veya sadece vahiyyle bilinebilecek konularda kaynak göstermeden ayrıntılı bilgilere tefsirinde yer vermesi, istemeden de olsa okuyucuyu ilgili ayetleri hangi doğrultuda anlayabilecekleri, boşlukları nasıl doldurabilecekleri hususunda yönlendirmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu durum kanaatimizce *Te'vilât*'ta kısmen de olsa ayetlerin anlaşılmasında söz konusu rivayetlerden istifade edildiği anlamına gelmektedir.

3.4. Naklettikten Sonra Eleştirdiği İsrâiliyat

3.4.1. Hz. Havva ile İblis'in Konuşması

Hz. Havva'nın hamileliğine, Allah'a olan yakarışına yer verilen A'râf sûresi 7/189. ayetin tefsirinde Mâtürîdî te'vil ehlinin çoğunun şöyle bir rivayet naklettikleri söyler ve ardından nakledilen bu hikâyeyi şiddetli bir şekilde eleştirir:

Hz. Âdem ve Havva yeryüzüne indirildiklerinde birlikte olmuş ve neticede Hz. Havva hamile kalmış. Bunun üzerine İblis Hz. Havva'ya gelerek 'Ey Havva! Bu karındaki nedir? Yoksa deve, koyun, inek gibi bir hayvan olmasın.' demiş. Havva da 'bilmiyorum' diye cevap vermiş. İblis, Havva'nın yanından ayrılmış. Hamileliğinin ilerleyen bir döneminde tekrar Havva'ya gelerek 'Nasılsın, ne düşünüyorsun?' diye sormuş. Havva da ona 'Senin dediğin şeyin olmasından korkuyorum, oturduğum zaman zorlukla kalkabiliyorum.' demiş. İblis de bunun üzerine 'Onun senin ve Âdem gibi olması için Allah'a dua etmem karşılığında, ona benim adımlı verir misin?' demiş. Havva da 'evet' demiş... Havva çocuğunu doğurduğu zaman İblis ona gelmiş ve 'Bana söz verdiğin gibi ona benim adımlı vermeyecek misin?' demiş. Havva 'Tamam vereceğim, senin adın ne?' demiş. İblis adının Hâris olduğunu söyleyince Havva da çocuğuna Abdülhâris adını vermiş. Te'vil ehli ayeti bu sözlere binaen anlamışlar, bu sözleri Âdem ve Havva'ya atfetmişler. Bu anlatılanlar çok çirkin sözlerdir. Bunların Âdem ve Havva'ya isnat edilmesi çok çirkindir. Onların (te'vil ehlinin) 'Âdem ve Havva çocuklarına İblis'in adını verdi, çocuklarını ona nispet ettiler.' sözleri doğru olsa bile bunun şirk olduğu söylenemez. Çünkü bu şirk olarak kabul edilecek olursa, kölelerin insanlara nispet edilmesi de Allah'ın ulûhiyetine ortaklık anlamına gelir, şirk olurdu.⁵⁴

Her ne kadar söz konusu rivayetin farklı senetleri olsa da hatta birkaçı Hz. Peygamber'e dayandırılmışsa da sıhhatinde problemler olduğuna, daha önce ehl-i kitap olan bazı sahabilerden etkilenerek oluşturulmuş olabileceğine dikkat çekilmektedir.⁵⁵ Zikredilen rivayetlerin kabul edilmesini mümkün görmeyen Mâtürîdî'nin Hz. Âdem ve Havva hakkında söylenen bu sözleri çok çirkin bulması kanaatimizce Mâtürîdî'nin ismet-i enbiyâ konusundaki hassasiyetiyle de ilgilidir. Onun bu meselede Hz. Peygamber'e isnat edilen bazı hadisleri eleştirmesine rağmen "denildi ki, rivayet edildi ki" ifadeleriyle kimin söylediği belli olmayan rivayetlere

Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/89-90, 2/141-142, 5/243-244, 7/171-172, 336, 343, 9/193, 14/142-143, 10/372.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/136.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/482.

yer vermesi ve onları eleştirmemesi de bu kanaati destekler niteliktedir.⁵⁶

3.4.2. Hz. İbrahim'in Misafirlerden Korkması

Mâtürîdî, Zâriyât sûresi 51/25. ayette yer alan kıssanın tefsirinde Hz. İbrahim'in gelen misafirlerden niçin korktuğuna dair bir rivayete yer verir. Fakat nakletmesine rağmen rivayette yer alan ifadelerin muhal olduğunu belirterek ayetin nasıl anlaşılabileceğini izah etmeye çalışır:

Bazıları şöyle dedi: Hz. İbrahim'in içine korku düşmesi onların hırsız olabileceklerinden korkması nedeniyledir. Çünkü İbrahim (a.s.)'ın (yemeği getirdiği yer) ile gelenlerin bulunduğu yer arası misafirlerin yemek yemeye ihtiyaç hissedecekleri bir uzaklıktaydı. Hz. İbrahim yemeği getirdiği zaman onların yemek yemediğini görünce hırsız olabileceklerini düşünerek korktu. Çünkü böyle bir durumda sadece hırsızlar yemek yeme ile uğraşmaz. Fakat böyle bir şey olamaz. Çünkü onlar Hz. İbrahim'e selam vermişlerdi. Dolayısıyla selam vermek güvenilirliğin alametidir.⁵⁷

Mâtürîdî'nin kimi zaman ayetin izahında rivayetin tamamına yer vermesinin, daha sonra da bu rivayetin kabul edilemez olduğunu belirtmesinin ilk bakışta problem olmadığı düşünülebilir. Ancak bu tarz rivayetlerin tamamının değil de rivayetin ne ile ilgili olduğunu anlamaya sağlayacak öz bir bilginin aktarılması kanaatimizce Mâtürîdî'nin konu hakkında gösterilmesi gerektiğini düşündüğü hassasiyetle daha uyumlu olurdu.⁵⁸

3.5. Nakletmeden “Bilmeye Gerek Yok”, “Doğru Olup Olmadığı Bilinemez” Dediği İsrâiliyat

3.5.1. Hz. Mûsâ - Bilge Kul - Genç

Kehf sûresi 18/60-82. ayetler arasında anlatılan kıssada Mûsâ, bilge kul ve genç olarak ifade bulan üç karakter zikredilse de ayette bilge kul ve gencin kim olduğu, adlarının ne olduğu gibi ayrıntılara yer verilmemektedir. Bazı tefsirlerde bu kişilerin kim oldukları, Hz. Mûsâ ile aralarında geçen konuşmanın ayrıntıları, olayın nerede geçtiği tarzında bilgiler yer alsada Mâtürîdî bu bilgilerin ancak Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bilinebileceğini, bunun dışında başka bilgiler aktarmaktan kaçınmanın gerekli olduğunu şu şekilde dile getirir:

Hz. Mûsâ'nın kendisine gidip ondan ilim öğrenmesi emredilen kişin Hızır, ona arkadaşlık yapıp ona tabi olan gencin de Yûşa b. Nûn olduğuna dair te'vil ehlinde nakledilen bilgiler ancak kendisine vahyedilen ve bu bilgileri vahiyden öğrenen kişiden duymakla, onun haber vermesiyle bilinebilir. Bu bilgileri vahiy kaynağından öğrenmeden aktaran kişinin söylediklerinin doğru olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Bizim bunları bilmeye değil, bunlarda anlatılan hikmetleri, ilimleri öğrenmeye ihtiyacımız vardır. O kişin kim olduğuna, denizin neresinde

⁵⁶ İlgili rivayet için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/145-146.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/141.

⁵⁸ Konuyla ilgili diğer bazı örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/271, 280-281, 288, 321, 326-327, 9/25-26, 96, 10/371-372, 389-390.

olduğuna, Mûsâ'nın ona ne dediğine, onun Mûsâ'ya ne dediğine dair bilgiler de yine (Hz. Peygamber'den) işitmeye öğrenilecek şeylerdir. Eğer Hz. Peygamber'den duyulmuşsa bu bilgilere itibar edilebilir, aksi takdirde Kur'an'da anlatılanla yetinmek gerekir. Çünkü Kur'an'da yer verilen bu bilgiler, kıssalar peygamberimizin peygamberliğini ispat etmek için zikredilmiştir. Eğer bu konuda (kitap ehlinin) kitaplarında yer almayan fazladan veya eksik sözler söylenecek olursa, bu durum Hz. Peygamber'in peygamberliğinin kabul edilmesine değil yalanlanmasına sebep olur.⁵⁹

3.5.2. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya Hamileliği

Hz. Meryem'in erkek çocukla müjdelendiği, Hz. İsa'nın doğumunun anlatıldığı kıssayı içeren Meryem sûresi 19/16-27. ayetlerde yer alan müphem hususların vahiy olmadan bilinemeyeceğini belirten Mâtürîdî bu hususların müfessirler tarafından açıklanmaya çalışılmasının doğru olmadığını, bu yaklaşımdan kaçınmak gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Müfessirlerin (Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamileliği hakkında) Hz. İsa'nın Hz. Meryem'in elbisenin yakasına (veya yakasındaki boşluğa), burnuna veya diğer bazı yerlere üfürüldüğüne dair söyledikleri, bununla birlikte Kitap'ta olmamasına rağmen bu kıssa ile ilgili anlattıkları bilgiler ancak Allah Teâlâ'nın haber verdiği bilgilere veya kendisine vahiy gelen birinin bildirdiklerine istinaden dillendirilmesi caiz olan şeylerdir. Çünkü bu anlatılanların doğruluğu ancak bu şekilde bilinir. Dolayısıyla Kur'an'da anlatılan ile yetinmek, ona bir ilavede veya ondan bir çıkarımda bulunmamak gerekir. Çünkü Kur'an'da anlatılan bu haberler Hz. Peygamber'in peygamberliğine, elçiliğine delil olması amacıyla Kur'an'da zikredilmiştir...⁶⁰

Mâtürîdî'nin kıssalarla ilgili nakledilen bazı bilgilerin olduğuna detaya girmeden işaret etmesi ve daha sonra bu bilgilerin ancak vahiyle bilinebileceğini belirterek bu tarz nakillerden uzak durulması gerektiğini söylemesi onun bu konudaki temel prensibine tamamen uyan bir yaklaşım olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında ele alınan örnekleri teoriyle pratiğin örtüştüğü örnekler olarak nitelendirmek mümkün gözükmemektedir.⁶¹

Sonuç

Mâtürîdî geçmiş ümmetlere ve peygamberlere dair nakledilen bilgilerin gaybî bilgiler olması nedeniyle bu bilgilerin ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit rivayetlerden öğrenilebileceğini, bu iki kaynak dışında gelen rivayetlerden uzak durulması gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre bu iki kaynaktan gelen bilgilerin birçoğu önceki ümmetlerin kitaplarında da mevcuttur ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinin delilidir. Dolayısıyla o, söz konusu amacın gerçekleşmesine mani olabileceği düşüncesiyle temel iki kaynak dışında nakledilen rivayetlere yer verilmemesi, bu rivayetlerden uzak durulması gerektiğini dile getirir. Kanaatimizce Mâtürîdî'nin bu

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/85.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/128-129.

⁶¹ Konuyla ilgili diğer bazı örnekleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/291, 9/218, 12/249.

yaklaşımı te'vil amacıyla da olsa söz konusu rivayetlere tefsirlerde yer verilmemesini de içermektedir.

Mâtürîdî her ne kadar İsrâiliyat kavramını kullanmasa da sonraki asırlarda özellikle de son yüzyıl içerisinde şekillenen İsrâiliyat tanımı içerisinde girdiğini düşündüğümüz anlatılara, nakillere yer verir. Bazen bunlardan ayetin daha iyi anlaşılması hususunda istifade eder, bazen bu rivayetleri nakletmekle yetinir, bazen de naklettikten sonra eleştirir. Hatta bu rivayetlerle ilgili eleştirisi sadece rivayetin aidiyetinin kesinliği ile de sınırlı değildir. Kur'an'ın ruhuna, Allah'ın ulûhiyetine, peygamberlerin ismet sıfatına, hâsılı benimsemiş olduğu inanç esaslarına aykırı olduğunu düşündüğü, geçmiş ümmetler ve peygamberlerle ilgili nakilleri şiddetli bir şekilde eleştirir ve bu tarz rivayetlerden uzak durulması gerektiğini belirtir. Her ne kadar bu rivayetlerden uzak durulması gerektiğini keskin bir şekilde dile getirirse de kendisinin bu hassasiyeti tefsirinin tamamına yansıttığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Mâtürîdî'nin tefsirinde İsrâiliyat konusunda tam manasıyla söylem uyumu olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacıların yaptığı gibi "İstifade Ettiği İsrâiliyat" başlığına benzer bir başlığa yer vermeden bu konuyu iki veya üç başlık altında ele almak da yeterli değildir. Çünkü ifade edilen başlığı yansıtacak nitelikte bir başlığa yer verilmemesi, adına İsrâiliyat diyebileceğimiz rivayetlerden Mâtürîdî'nin hiç istifade etmediği anlamına gelecektir.

Çalışmada Mâtürîdî'nin İsrâiliyat'a yaklaşımını belirleme amacıyla yapılan beşli tasniften sadece sonuncuda yani "Nakletmeden 'Bilmeye Gerek Yok', 'Doğru Olup Olmadığı Bilinemez' Dediği İsrâiliyat" başlığı altındaki yaklaşımı, kanaatimizce konu hakkındaki genel yaklaşımıyla uyumluluk arz etmektedir. Bu başlığın dışında kalan diğer dört başlıktaki yaklaşımı ise benimsemese bile kanaatimizce İsrâiliyat'a tefsirinde yer verdiği anlamına gelmektedir. Özellikle birinci başlık altında yer alan, Mâtürîdî ile ilgili çalışmalarda yer almayan bu örnekler kanaatimizce Mâtürîdî'nin ayetlerin izahında İsrâiliyat'tan istifade ettiğini göstermektedir. Lakin bu tarz örneklerle çok fazla olduğunu söylemek mümkün değildir. Mâtürîdî'nin nakletmesine rağmen değerlendirme yapmayıp, sükût ettiği nakiller de ayetlerin o rivayetler çerçevesinde anlaşılabilmesi kanaatine sahip olduğunu ima etmektedir. Mâtürîdî naklettikten sonra "bilmeye gerek yok, doğru olup olmadığı bilinemez" dediği veya eleştirdiği rivayetleri ayetlerin izahında kullanmamasına rağmen tefsirinde ayrıntısıyla zikretmiştir. İlk planda bu yaklaşım tarzının problemliliği aksine çeşitli faydalar sağladığı düşünülebilir. Ancak söz konusu rivayetlerin tamamının değil de hangi konuyla alakalı olduklarını anlamaya yardımcı olacak özetlerinin zikredilmesi kanaatimizce kendisinin konu hakkında dile getirdiği hassasiyete daha uygun olabilir.

Geçmiş ümmetler hakkında nakledilen rivayetlere karşı Mâtürîdî'nin göstermiş olduğu hassasiyetin bir benzerini Mu'tezilî âlim Ebu Bekir el-Esam'ın da gösterdiği anlaşılmaktadır. Mâtürîdî'nin bu konuda Esam'a yapmış olduğu atıflar onun bu fikirleri benimsemesinde Esam'ın da payının olabileceğini akıllara getirmektedir.

Mâtürîdî, tefsirinde her ne kadar İsrâiliyat kavramına yer vermemişse de bugün İsrâiliyat'ın çerçevesine dâhil edilebilecek birçok açıklamaya ve örneğe erken dönem denilebilecek bir zaman diliminde yer vermesi, onun adının İsrâiliyat

araştırmalarında, İsrâiliyat'ın tarihi seyrini belirleme çalışmalarında zikredilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu tarz çalışmalarda Mâtürîdî'nin adının zikredilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu söylenebilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd. *el-Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Büyük, Enes. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (15 Haziran 2019), 213-232.
- Büyük, Enes. "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 765-785.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 67-93.
- Çalışkan, Necmettin. "Menhecü'l-Mâtürîdî fi tefsîri'l-mübhemâti bi't-terkîzi 'alâ rîsâleti'l-âyeti fi kitâbihi't-Te'vîlât". *Dergiabant* 10/1 (2022), 212-236.
- Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.
- Düzgün, Şaban Ali. "Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Kuban Matbaacılık Yay., 2018.
- Gökür, Bilal. "Tefsir'de İsrailiyat: Klasik Dönemde İsrailiyat ve Önemi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 177-190.
- Gül, Ali Rıza. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 7-76.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/195-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1428.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. Mekke - Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Kahire: Müessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdi'sh-Şeyh li't-Turâs, 1421.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422.
- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyat Eleştirisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müessesetü't-

- Târîhi'l-Arabî, 1423.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım - Tefsirde İsrâiliyyât Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-". *İslâmî İlimler Dergisi* IX/1 (2014), 11-68.
- Öztürk, Mustafa. "Zülkarneyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/564-567. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. Konya: Kitap Dünyası, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1422.
- Tay, Hekim. "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'ân İlminin Yeri: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği". *Diyanet İlmî Dergi* LV/3 (2019), 751-781.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân (ed.). *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439.
- Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/32-33. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Tottoli, Roberto. "İslâmî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı". çev. Mesut Kaya. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2010), 201-215.
- Useymîn, Muhammed b. Salih. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerim*. el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1990.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2008.